

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД В РОБОТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ВНЗ УКРАЇНИ: ЗАВДАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

Крижанівська О.П.

*к. філос. н., доцент кафедри політології, соціології та соціальної роботи
факультет соціології та права НТУУ «КПІ»*

Попова І. С.

*магістрантка
факультет соціології та права НТУУ «КПІ»*

Стаття присвячена дослідженню соціального супроводу студентів з особливими потребами як важливої складової їх соціальної адаптації в межах навчального середовища ВНЗ. Конкретизується поняття соціального супроводу, розглядаються завдання та технології організації соціального супроводу, роль соціального працівника в процесі соціального супроводу студентів з інвалідністю.

Статья посвящена исследованию социального сопровождения студентов с особыми потребностями как важной составляющей их социальной адаптации в пределах учебной среды ВУЗа. Конкретизируется понятие социального сопровождения, рассматриваются задания и технологии организации социального сопровождения, роль социального работника в процессе социального сопровождения студентов с инвалидностью.

The article is devoted to research of social maintenance of disable students as an important part of their social adaptation in university environment. The notion of social support is concretized; the assignments and technology of organization of social support and the role of social worker in the process of social support of disabled students are viewed.

Ключові слова: Соціальна адаптація, соціальна дезадаптація, соціальний супровід, студенти з особливими потребами, інтеграція, соціальне середовище, ВНЗ, технології.

Постановка наукової проблеми. Вхідження до європейського освітнього простору, глобалізація життєвих стандартів, лібералізація суспільних відносин вимагають від вітчизняних вишів позитивного вирішення проблеми забезпечення рівних можливостей в освіті для молодих людей з особливими потребами. Кількість таких людей постійно зростає, а тому ця проблема для України є суспільнозначимою і потребує правового, управлінського та наукового вирішення. Сьогодні вітчизняна соціальна педагогіка і соціальна психологія займаються нею в основному на рівні загальноосвітньої школи. Така ж вікова група, як студенти-інваліди, їх соціальний супровід, досі залишаються поза увагою науки.

Наразі практика показує, що період навчання у ВНЗ є, ймовірно, найважливішим для кожної людини, а для людини з інвалідністю, особливо, етапом на шляху до особистісного розвитку та професійного становлення. Цей час, який є початком зрілості, характеризується одночасним перебігом низки специфічних процесів, пов'язаних як з особливостями навчання, так і зі зміною соціального оточення. Навчання у ВНЗ для студентів з особливими потребами є справжнім випробуванням, адже від даної категорії студентів вимагається більша кількість зусиль в силу не лише їхніх психо-фізіологічних особливостей, а й в силу соціальних, просторових, економічних бар'єрів.

Позитивний приклад у подоланні таких бар'єрів показує, зокрема, університет «Україна», який орієнтований на забезпечення освітніми послугами осіб з інвалідністю та на розбудову розвиненої системи соціальної підтримки. Але більшість вітчизняних ВНЗ при вирішенні цього питання обмежується наданням цій категорії студентів лише певної кількості бюджетних місць. Тому для подолання бар'єрів студенти з особливими потребами потребують додаткової допомоги з боку соціальних служб вишів, сприяння у соціально-психологічній адаптації, успішній інтеграції у соціум, у нове соціальне середовище ВНЗ. Як показує європейський досвід, дієвою формою тут є соціальний супровід. Саме необхідність теоретичного осмислення його завдань та технологій і визначає актуальність даної роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Важливим завданням соціального супроводу є соціальна адаптація як невід'ємна складова соціалізації будь-якої особистості, тому є предметом наукових пошуків багатьох психологів, педагогів, соціологів, філософів, правовиків. У їх працях дана проблема отримує наукове осмислення. Серед зарубіжних дослідників загальні проблеми соціальної адаптації розглядали З. Фрейд, Ж. Піаже, Г. Спенсер, Е. Еріксон, В. Франкл, Г. Айзенк, А. Маслоу та ін.; серед російських та вітчизняних науковців можна виділити Е. Ф. Майорова, М. Рокич, Б. Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, А.А. Налчаджян, А.Г. Хрипкова, В.Л. Кікоть, Д.А. Андрєєва, О.І. Борисенко та ін.

Як модель цілеспрямованої комплексної соціальної допомоги особі або сім'ї проблема соціального супроводу набула широкого впровадження в роботі з різними категоріями клієнтів, якими опікуються центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді. Багато дослідників оцінюють соціальний супровід як оптимальну форму соціальної підтримки людини, яка потрапила у

несприятливу життєву ситуацію (О.В. Безпалько, І.Д. Зверєва, А.Й. Капська, Г.М. Лактіонова, Ж.В. Петрович, С.Я. Харченко та ін.). У процесі соціального супроводу клієнта забезпечується, перш за все, ефект соціального розвитку – досягнення оптимальної форми соціальної компетентності, яка робить людину здатною впливати на свої життєві обставини і на саму себе (А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, Т.Г. Жаровцева, О.Л. Кононко, І.П. Рогольська, Т.І. Поніманська, Р.І. Пріма) [4].

Вища школа виступає беззаперечним чинником становлення повноцінної особистості, гарного фахівця, тому дослідженню перебігу соціально-педагогічної діяльності присвячено праці багатьох науковців, серед яких О. Безпалько, М. Галагузова, І. Зверєва, Л. Коваль, Н. Лавриченко, Л. Міщик, В. Петрович, Т. Завгородня, С. Левікова, В. Поліщук, С. Харченко та ін [3].

На думку українських науковців Таланчука П.М., Скрипник В.А., Гребенюк Т.М., Кольченко К.О., які досліджували проблему соціальної адаптації студентів-інвалідів, різні типи супроводу, в тому числі соціальний, студентів з особливими потребами, що навчаються у ВНЗ України, є вагомим важелем впливу на міру соціальної адаптованості, інтегрованості та соціалізованості.

Навчання у ВНЗ для студентів з обмеженими можливостями стає пріоритетним напрямком для законодавчого, соціально-економічного, культурного розвитку в Україні. У постанові Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. N 716 «Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року» зазначено, що кількість студентів з числа інвалідів становить 0,4 відсотка загальної кількості осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах. Наразі тільки 14 відсотків інвалідів працездатного віку займається трудовою діяльністю.

З питання надання освітніх послуг студентам з особливими потребами наша країна знаходиться на початковому етапі. Для його позитивного вирішення важливими є всі напрацювання дослідників і насамперед ті, де осмислюється чітка система соціального супроводу на базі існуючих соціальних служб ВНЗ, координація в управлінні діяльністю цих служб на рівні регіону і вищої школи, простежується роль соціального робітника поряд з іншими спеціалістами(педагогами, психологами) в ній.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та виявленні завдань та технологій організації соціального супроводу молоді з інвалідністю в межах навчального середовища вишів України.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих наукових результатів. Соціальний супровід є однією з технологій соціальної роботи, яка лише в 90-х рр. минулого століття почала активно розвиватися на теренах України. Основною її функцією була підтримка прийомної сім'ї і лише з подальшим розвитком соціальної роботи дана технологія почала використовуватися в роботі з іншими категоріями клієнтів. В основі соціального супроводу лежить модель «ведення випадку», яка активно використовується як в США – case management та у Великобританії - care management вже давно.

Якщо розглядати правову наповненість поняття «соціального супроводу», то у більшості законів України воно розглядається як вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу або ж як форма соціальної підтримки.

Соціальний супровід студентів з особливими потребами є нагальною потребою сучасності. У ході досліджень студентського середовища, які були проведені Гребенюк Т.М. у «Інституті корекційної педагогіки та психології» було виявлено ряд труднощів, з якими стикаються студенти з вадами зору, а саме:

- 1) дидактичні (велике навчальне навантаження, невміння конспектувати лекції, недостатня підготовленість методів навчання до потреб незрячих, несформовані уміння самостійної роботи);
 - 2) побутові (проблеми з орієнтацією в просторі та самообслуговуванням);
 - 3) соціально-психологічні(проблеми у встановленні міжособистісних контактів та комунікації)
- [1].

Із зазначеними вище проблемами стикаються не лише студенти з вадами зору, але й вся молодь з інвалідністю, яка починає навчатися у ВНЗ.

У поведінковій, нервово-особистісній, інтелектуальній, афективній сферах таких студентів прослідковується ряд відхилень та формується низька самооцінка, низький адаптаційний потенціал. Зазначені проблеми у подальшому впливають на навчальний процес і ставлять студентів з особливими потребами на меншопортисні позиції в плані забезпечення робочим місцем, адаптації до соціальних умов.

Якщо узагальнити наведені проблеми, то можна виділити проблеми *соціального плану*, які потребують негайного вирішення, а саме: подолання соціальної ізоляції інвалідів, обмеженість в можливості їх спілкування, організації їх дозвілля, навчання, в можливості пошуку заробітків. Крім цього у таких студентів яскраво виражені *проблеми психологічного плану*: підвищена тривожність, залежність, уникання як типовий спосіб спілкування, сором'язливість, пов'язана з неповноцінністю, почуття образи(чому це сталося зі мною), ригідність нервової системи, занижена самооцінка, стереотипність поведінкових реакцій, почуття вини(неприйняття свого дефекту) та ін.

У вирішенні цих проблем заслуговують на увагу рекомендації, запропоновані Вінницьким обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у співпраці з Вінницьким соціально-економічним інститутом Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», а саме:

- задоволення потреби в позитивній увазі та прийнятті з боку батьків та оточення
- розширення власних ресурсів щодо задоволення потреб
- створення ситуацій успішної діяльності
- розвиток ініціативності
- формування позитивної ідентичності [5].

На думку колективу авторів П.М. Таланчука., К.О. Кольченка, Г.Ф. Нікуліна соціальний супровід навчання студентів з особливими потребами є однією з основних форм соціальної роботи і спрямований на допомогу у виконанні студентами основних соціальних функцій: навчання, працевлаштування, комунікація з людьми. Основною метою супроводу є забезпечення інтеграції студентів в університетське середовище, а відтак – і в суспільство. Розвиток у студентів почуття власної гідності та поваги оточуючих до них сприяє їх самоактуалізації, самовдосконаленню, формує їх активну життєву позицію [6].

Для організації соціального супроводу необхідно створити «мережу підтримки» студентів з інвалідністю впродовж всього терміну їх навчання у ВНЗ. Тому умовно в ході аналізу ряду наукових праць таких дослідників як Таланчука П.М. та Комарова Н.М, можна виділити певну послідовність дій або етапів соціального супроводу студентів з інвалідністю:

1 *Діагностичний* або підготовчий, який розпочинається в період вступу до ВНЗ. Відбувається виявлення та аналіз проблем студентів, окреслення їх індивідуальних потреб в залежності від характеру нозології, рівня знань, наявності практичних умінь і навичок, ступеня самостійності, матеріального становища, ступеня інтегрованості в суспільство. Для кожного такого студента має бути складена індивідуальна програма соціального патронату, якщо необхідно, визначена вартість послуг і джерела фінансування.

2. *Реалізація* або безпосереднього надання послуг, який розпочинається з моменту вступу до ВНЗ. На цьому етапі визначаються організації та спеціалісти, які будуть безпосередньо надавати послуги клієнту, характер і обсяг послуг, здійснюється безпосередня робота з клієнтом та оцінювання ефективності заходів [2].

Протягом першого курсу, незвичний ритм навчання, великий обсяг навчального матеріалу, інтегрований колектив, труднощі в орієнтуванні, архітектурна безбар'єрність вимагають розробити таку форму підтримки як соціальний патронат. Дана програма розробляється у відповідності до проблем і потреб, виявлених на попередньому етапі супроводу і залежить від характеру захворювання студента. Характер послуг, які надаються протягом даного етапу орієнтований на соціально-побутову, соціально-психологічну, соціально-культурну та соціально-трудова адаптацію студентів.

3. *Підсумковий* або етап оцінювання послуг. Він передбачає такі моменти: оцінювання змін, що відбулися в результаті надання послуг; вивчення нових потреб, що з'явилися у студентів і потребують вирішення; розробка (за потреби) додаткового плану соціального супроводу чи використання нових методів соціальної допомоги; припинення роботи з клієнтом, якщо він більше не потребує соціально-педагогічної допомоги [2].

Соціальний супровід розрахований на весь період навчання студентів, у кризові моменти або коли можуть змінюватись умови, оточення, емоційний стан студентів, наприклад: екзамени, переїзди, екскурсії, відпочинок, потреба у додатковому методично-технічному забезпеченні. Також, не можна вважати, що процес соціального супроводу завершений, якщо студент з інвалідністю не є працевлаштованим.

У системі вищої школи України студенти з особливими потребами займають вкрай невідгудну позицію. Хоча законодавчо прописані норми, за якими навчальні заклади мають надавати освітні послуги інвалідам нарівні з іншими громадянами, у тому числі шляхом створення належного кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного обладнання, яке враховує індивідуальні потреби інваліда, на практиці не існує загальних норм і приписів для реалізації нормативної документації.

Завдання соціального супроводу, надання соціальних послуг студентам з інвалідністю покладено на Студентські соціальні служби, які діють згідно з цільовими програмами регіону, в якому знаходиться ВНЗ, і фінансуються за рахунок коштів вишів. Таке подвійне підпорядкування вимагає чіткої ієрархії і скоординованої співпраці між адміністрацією ВНЗ, керівництвом Студентської соціальної служби і управлінням Регіонального центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Як показує практика, на сьогодні ефективність такої співпраці значною мірою визначається суб'єктивним чинником. Об'єктивно прогресивними у напрямку реалізації соціального супроводу є напрацювання лише незначної кількості університетів України, які діють лише в межах ВНЗ, а саме: Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», зокрема його структурних підрозділах у Хмельницькому та Вінниці, Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка та ін.

Для забезпечення універсальності, рівності та відкритості вишів України для студентів з особливими потребами є необхідним розробити чітку систему співпраці між структурними підрозділами як ВНЗ, так і соціальних служб. Цікавим у даному напрямі є зарубіжний досвід, адже соціальна адаптація і супровід студентів з інвалідністю здійснюється в усіх розвинених країнах світу вже давно. Соціальна адаптація організована у відповідності до Всесвітньої програми дій відносно інвалідів, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН, і здійснюється згідно зі Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Перш за все, виконуються вимоги щодо безбар'єрності університетським містечок, студенти з інвалідністю забезпечуються технічними засобами навчання, допомогою консультантів чи асистентів, отримують психологічну, медичну та соціальну допомогу [6].

У Великобританії для студентів з інвалідністю створюють спеціальні умови, наймають у штат людей з інвалідністю як радників з питань підтримки таких студентів. У країні діє Національне бюро для студентів з інвалідністю – Скілл, яке надає аналітичну інформацію про ВНЗ, консультативну допомогу з різних аспектів життя, сприяє налагодженню комунікації, співпраці та розвитку студентства з інвалідністю. При університетах діють Центри підтримки або ж Служби особливих потреб, які здійснюють не лише соціальний супровід студентів, але й надають ряд інших послуг. Крім того, у Британії діє державна система матеріальної допомоги студентам з інвалідністю (МДСІ), яку надають місцеві управління освіти. В університетах США діють Служби підтримки інвалідів (СПІ), які надають академічну, координаційну та консультаційну підтримку; якщо виникають проблеми фінансового плану, то допомогу можна отримати у Федеральній агенції з реабілітації за додатковим поданням [6].

Отже, соціальний супровід потребує злагодженої системи співпраці між різними елементами соціальної структури: держави, громадськості, соціальних служб, ВНЗ та безлічі інших окремих спеціалістів. Якщо розглядати технологічну сторону даного процесу, то на чолі команди спеціалістів має стояти соціальний робітник. Він займає організаційно-управлінську позицію. На кожному етапі соціального супроводу соціальний робітник має ряд функціональних обов'язків і використовує різний методичний багаж, ресурси для надання послуг студентам.

На підготовчому етапі соціальний робітник вивчає соціальну ситуацію клієнта й оточення, проводить діагностику та моделює план майбутньої співпраці; обирає методи та засоби втручання, які відповідатимуть нозології студента. На другому етапі соціальний працівник має розподілити обов'язки між іншими залученими спеціалістами. На завершальному етапі - в залежності від ситуації - може припинити активне втручання або ж продовжувати роботу у вигляді періодичного контролю та кураторства. Соціальний робітник має також прослідкувати за ефективним працевлаштуванням студента і провести профорієнтаційну роботу, знайти зацікавлених підприємців для подальшого стажування, проходження практики.

У ході соціального супроводу, долучаючи студентів з особливими потребами до громадського життя університету, відвідування спеціальних тренінгів, творчих майстерень, культурно-масових заходів, вечорів знайомств, соціальний робітник зможе не лише унеможливити розвиток дезадаптації, але й допомогти відчувати себе рівним серед рівних, налагодити міжособистісні контакти, підвищити самостійність та мати активну життєву позицію. Таким чином, будуть реалізовуватися основні завдання соціального супроводу, а саме подолання соціальної ізоляції, сприяння підвищенню та збереженню соціального статусу, залучення до всіх сфер суспільного життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Таким чином, соціальний супровід займає важливе місце у системі підтримки студентів з інвалідністю. В Україні вже існують певні позитивні зрушення та напрацювання у даному напрямку. Але водночас існує і ряд проблем, які унеможливають рух системи освіти вітчизняних вишів до європейського зразка. Тому було б доцільним розробити чітку систему співпраці між суб'єктами соціального супроводу студентів з особливими потребами, а саме: державою, соціальними службами, адміністрацією вишів, громадськістю ін.

Література

1. Гребенюк Т. М. Соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. псих. Наук: спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / Т. М. Гребенюк – Київ. – 2008. – 21, [1] с.
2. Комарова Н.М. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги сім'ям, які взяли на виховання дитину-сироту / Н.М. Комарова, І.В. Пеша // Український соціум. – К. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – № 2. – С. 49–58.
3. Міщенко Н. І. Соціально-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців засобами студентської субкультури// Соціальна педагогіка: теорія і практика: зб. наук. пр. – Л: ЛНУ, 2012. - № 2. - С. 78-85.

4. Серга Т.О. Теоретичні засади соціального супроводу як технології соціальної роботи// Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. пр./ Класич. приват. у-т ; [голов. ред. : О. Л. Скідін]. – Запоріжжя: КПУ. – 2011. – - Вип. 52. - С.222-228.

5. Соціально – психологічна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами – К.: Держ. соц. служба, 2005. – 108с.

6. Таланчук П. М. Супровід та навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі: навчально-методичний посібник. /Таланчук П. М., К. О. Ковальченко, Нікуліна Г. Ф - К. : Соцінформ, 2004. – 128 с.